

## EESTIKEELSE SUULISE KÖNE MÕISTETAVUSE SKAALA VÄLJATÕÖTAMISEST

Tõnu Lehtsaar

Artiklis tutvustatakse mitmesuguseid kõnevilumuste käsitusi. Esitatakse eestikeelse suulise kõne mõistetavuse uurimise lähteseisukohad. Kirjeldatakse kõne mõistetavuse skaala loomist: tutvustatakse saksakeelse mõistetavusskaala esmakohandamist eesti keelde, skaala viimistlemist mõistetavustreeningutel ja esitatakse skaala valiidsuse kontrollimise tulemused. Artikli lõpus antakse skaala kasutamise võimaluste hinnang mõistetavustreeningul.

Kõneõpetuse raames arendatakse mitut erisugust kõnevilumust. Sealjuures on kolm erinevat lähenemist sõnalisele väljendusoskusele (SVO).

1. SVO kui tegevus.
2. SVO kui üksikvilumuste valdamine.
3. SVO kui kõne vastavus teatud karakteristikutele.

Esimese lähenemise puhul käsitletakse kõneoskust tegevuse kateooriates. See on kõige üldisem ja kõige pinnalisem käsitlus. SVO on näiteks oskus avalikult esineda, oma seisukohti põhjendada või diskuteerida. Vaadeldavat tegevust ei konkretiseerita, hinnangukriteeriume ei täpsustata.

Teisel juhul käsitletakse SVO-d kui üksikute vilumuste valdamise üldkvaliteeti. SVO eeldab mitmeid vilumusi, nagu oma mõtete sõnastamine, kõne ilmestamine ja kuulajate tähelepanu köitmine. Erinevad autorid esitavad erinevaid vilumuste süsteeme ja klassifikatsioone.

Kolmanda lähenemise puhul mõistetakse SVO-d kui kõne vastavust teatud kriteeriumidele või tunnustele. Suhteliselt sagedamini räägitakse sellistest tunnustest nagu veenvus, argumenteeritus, mõjus, informatiivsus ja mõistetavus. Antiikretoorikutest alates on üldisi hinnangukategooriaid täpsustatud alakategooriate abil.

Nende käsitluste põhjal on loodud erinevaid SVO õppe- ja treeningprogramme [Backlund, 1982; Braden, 1972; Ernst, 1985; Farrell, 1986; Jensen, 1970].

Kõigi treeningprogrammide puhul on vajalik treenitavate vilumuste täpne määratlus ja diagnostiline vahend nende vilumuste valdamise taseme määramiseks.

Lähtume oma töös käsitlusest, mis vaatleb SVO-d kui vastavust teatud karakteristikule. Meid huvitavad informeeriva kõne ühe põhikarakteristiku — mõistetavuse — alakategooriad. Olles välja selgitanud, millest mõistetavus koosneb, saame luua mõistetavuse arendamise treeninguprogrammi ja hinnata treenitavate inimeste kõne mõistetavust vastavate alakategooriate alusel.

Mõistetavuse struktuuri väljaselgitamisel lähtusime Saksa DV Ehitusakadeemia treeningutel kasutatavast skaalast. Nimetatud skaalas käsitletakse mõistetavust neljast faktorist koosneva üldkarakteristikuna. Igasse faktorisse kuulub 4 – 6 bipolaarset tunnust. Mõistetavuse faktorid on lihtsus, liigendatus-korrastatus, lühidus-sisutihedus ja ergutavus (*zusätzliche Stimulanz*).

Lihtsalt tõlgitud skaalavariandi kasutamine ei ole õigustatud, kuna kultuuriliste ja keeleliste erinevuste tõttu ei pruugi eestikeelse kõne mõistetavuse struktuur kokku langeda saksakeelsega. Eestikeelse kõne hindamiseks vajame spetsiaalset mõõtmisvahendit. Skaala väljatöötamine läbis kolm etappi: esmase kohandamise eesti keelele, skaala kasutamise proovitreeningutel ja skaala valiidsuse kontrollimise.

Skaala esmase kohandamise eesti keelele teostas 1987. aastal Härmo Saarm oma diplomitöös [Saarm, 1987]. H. Saarm tõlkis esmalt saksa keelest 4-faktorilise skaala. Seejuures suurendas ta eksperthinnangu abil iga faktori alla kuuluvate tunnuste arvu 7 – 9-ni. Tunnuste lisamisel arvestati nende sisulist sobivust antud faktorisse. Kokku koosnes täiustatud skaalavariant 33 eri tunnusepaarist.

Seejärel moodustas ta 5 erisugust katseisikute gruppi (katseisikute arv eri gruppides 5, 10, 8, 14, 11, kokku 48). Enamus katseisikuid olid Pedagoogilise Instituudi üliõpilased. Igale grupile esitati 6 erinevat näidiskõnet, mida tuli hinnata 33 juhuslikult järjestatud bipolaarse tunnuse abil.

Saadud andmeid töötles H. Saarm faktoranalüüsi (varimax) meetodil. Sarnaselt saksakeelse skaalaga sai ka Saarm 4-faktorilise skaala. Neli esimest faktorit kirjeldasid järgmist osa varieeruvusest:  $F_1$  33,7 %;  $F_2$  27,8 %;  $F_3$  13,2 %;  $F_4$  10,1 %. Kokku 84,7 %.

Tunnuste sisu arvestades nimetas Saarm faktorid informatiivsuseks, ilmekuseks, lihtsuseks ja lühiduseks.

Saksakeelse algvariandi ja H. Saarmi loodud skaala võrdlemisel märkame kõigepealt erinevust faktorite nimetustes.

Eestikeelse kõne puhul hinnatakse kõige rohkem informatiivsust. Saksakeelses variandis seda faktorit ei esine. Vastavaid tunnuseid ei ole üheski saksakeelse variandi faktoris.

Emotsionaalsuse faktor on eestikeelses variandis teisel kohal. Saksa variandis on see neljandal, faktorit kirjeldavad tunnused on siult sarnased.

Sisuliselt ühtelangev on lühiduse faktor (eesti keeles  $F_4$ , saksa

variandis  $F_3$ ).

Andes üldhinnangu H. Saarmi välja töötatud mõistetavuse skaalale, võime öelda, et mõistetavuse kui universaalkarakteristiku jaotumine informatiivsuse, emotsionaalsuse, lihtsuse ja lühiduse faktoriks on kooskõlas retoorika põhiseisukohtadega. Enamiku retoorikaalases kirjanduses esinevate kõne üldkarakteristikutel puhul pööratakse tähelepanu kõne sisule, emotsionaalsusele, lihtsusele ja vormile [Гликман, 1985; Ножин, 1989; Richter, 1978].

Eelõeldu annab tunnistust skaala sisulisest valiidsusest.

Skaala praktilise kasutamise etapis püüdsime H.S. skaalat kohandada mõistetavustreeningul kasutamiseks. Skaala kohandamisel seadsime endale järgmised eesmärgid:

- leida igale faktorile treenitavate jaoks arusaadavad eestikeelsed nimetused;
- sõnastada igasse faktorisse kuuluvaid tunnuseid vajadusel nõnda ümber, et osalejad saaksid nendest aru, aktsepteeriks nende tunnuste kuulumist antud faktorisse;
- säilitada H.S. skaala üksikfaktorite sisuline tähendus.

Nimetatud eesmärkide saavutamisel arvestasime kahe meetodilise asjaoluga.

Mõistetavustreeningul ei hinnata kõnesid üksiktunnuste kaupa, vaid mõistetavusfaktorite kaupa. Iga faktori hindamisel võetakse aluseks temasse kuuluvate tunnuste koondmulje. See aitab lihtsustada hindamisprotseduuri ja vältida hindamisel liigset detailiseeritust.

Inimese lühiajalise mälu mahtu arvestades on otstarbekas, et skaala igasse faktorisse kuuluks 5 – 7 tunnust. Suurem tunnuste arv muudaks tunnuste üldmulje kirjeldamise keerukamaks. Väiksem tunnuste arv faktoris ei pruugi piisavalt faktori üldnimetust põhjendada.

Püstitatud eesmärkide saavutamiseks korraldasime 8 ühepäevast mõistetavuse proovitreeningut kaheksas eri treeningugrupis kokku 76 inimesega. Grupi liikmeteks olid praktiseerivad psühholoogid (3 gruppi), eri taseme juhid (3 gruppi), õppejõud (1 grupp) ja üliõpilased (1 grupp).

Kõigis gruppides toimus mõistetavusskaala täiustamine järguiste põhimõtete alusel:

- mõistetavusskaala tutvustamisel ja kasutamisel arutati grupiga läbi faktorite nimetuste kohasus, üksikute tunnuste sõnastus ja nende sisuline sobivus konkreetsesse faktorisse;
- igas grupis küsiti, kas esitatud faktorstruktuur sobib mõistetavuse hindamiseks (üksikute liikmete eriarvamustele vaatamata olid kõik grupid kui tervikud nõus esitatud mõistetavuse struktuuriga);
- igas treeningus püüti kasutada võimalikult erisuguseid näidiskõnesid, et tagada mõistetavusskaala sobivus võimalikult erinevate

kõnede hindamiseks;

- iga treeningu eel täpsustas kasutatavat skaalat neljaliikmeline ekspertide grupp. Sealjuures arvestati eelmiste treeningute kogemust.

Proovitreeningute tulemusena jõudsimine lisas esitatud skaalavariandini. H. Saarmi skaalaga võrreldes on muutunud faktorite nimetused.

	Saarm	Meie variant
F <sub>1</sub>	informatiivsus	sisukus
F <sub>2</sub>	ilmekus	emotsionaalsus
F <sub>3</sub>	lihtsus	lihtsus
F <sub>4</sub>	lühidus	tihedus

Muutunud on ka faktoreid kirjeldavate tunnuste arv.

	Saarm	Meie variant
F <sub>1</sub>	8	6
F <sub>2</sub>	8	7
F <sub>3</sub>	3	5
F <sub>4</sub>	3	4

Skaala valiidsuse kontrollimise eesmärgiks oli selgitada, kas meie poolt proovitreeningute käigus välja töötatud skaalavariandil üksikfaktorisse kuuluvad tunnused kirjeldavad seda faktorit. Teisisõnu, otsisime põhjendust seisukohale, et skaalas esitatud tunnuste abil on võimalik kirjeldada mõistetavuse üksikuid faktoreid. Üksiktunnuste seotus faktori kui üldmõistega on meie jaoks oluline, kuna treeningul lähtume just faktorist kui tunnuste üldmuljest.

Katseisikuteks olid pedagoogiliste erialade üliõpilased. Katse viisime läbi 4 erinevas grupis kokku 67 KI-ga. Grupikatsed toimusid erinevatel päevadel ja erinevates kohtades.

Katses kasutati Eesti Raadio fonoteegist pärinevaid avalike esinemiste originaalsalvestusi. Igast fonoteegikõnest koostasime montaaži nõnda, et eksperthinnangu kohaselt oleks igale grupile esitatava testkõne mõistetavus võimalikult erinev.

Igale grupile esitati magnetofonilindilt üks kõne:

1. grupp - ülevaade meie teatrielu hetkeseisust 6'
2. grupp - õppe- ja kasvatustöö aktuaalsetest probleemidest 7,5'
3. grupp ja 4. grupp - ülevaade ettevõtte töötulemustest 6,5'

Kõigi gruppidega toimus eksperiment järgmise skeemi alusel.

1. Tutvustasime eksperimendi eesmärki.
2. Palusime katseisikutel tähelepanelikult kuulata näidiskõne helisalvestust.

3. Esitasime katseisikutele kirjalikult mõistetavusskaala ja palu-

sime kirjalikult hinnata iga kõne sisukust, emotsionaalsust, lihtsust ja tihedust kui üksiktunnustest koosnevat üldkarakteristikut järgmise viieastmelise skaala abil

++                      +                      0                      -                      --

---

4. Seejärel esitasime kirjalikult juhuslikus järjekorras kõik mõistetavusskaala erinevatesse faktoritesse kuuluvad 22 tunnusepaari. Palusime KI-del hinnata iga üksiku tunnusepaari kehtivust sama skaala alusel, millega eelnevalt hinnati mõistetavusfaktoreid kui üldmõistet.

Nii esitas iga katseisik katse lõpuks 26 erinevat viiepillilisel skaalal antud hinnangut (sisukuse, emotsionaalsuse, lihtsuse ja tiheduse üldhinnangud ning 22 tunnusepaari üksikhinnangud). Saadud andmete põhjal arvutasime korrelatsioonikoeffitsiendid faktorile kui üldmõistele ja faktorisse kuuluvate üksikute tunnusepaaridele antud hinnangute vahel. Vastav tabel on esitatud lisas.

Tabelist nähtub, et valdavas enamuses on üksikute tunnusepaaride seosed üldfaktoriga usaldusväärsed. Vastavate tunnusepaaride seosed sisukuse, emotsionaalsuse ja tiheduse hinnangutega on küllalt kõrged:  $r = 0,477 - 0,904$ ; vea tõenäosus on seega väga väike ( $p = 0,05$  ja  $0,01$ ). Erandiks on teksti pikkust kirjeldava tunnuse korrelatsioon tiheduse faktoriga ( $r = 0,292$ ), mis ei ole usaldusväärne vajalikul nivool ( $p = 0,05$ ).

Mõnevõrra problemaatiline on lihtsuse faktor. Kõikide viie üksiktunnuse korrelatsioonid on positiivsed, kaks koefitsienti ( $0,443$ ;  $0,473$ ) on statistiliselt olulised, kolm aga ei ole. Tunnuste sisulisel analüüsimisel selgub, et lihtsuse kui üldmõistega on usaldusväärset seotud sõnavara lihtsust kirjeldav tunnus ( $r = 0,443$ ) ja lausete lihtsust kirjeldav tunnus ( $r = 0,473$ ). Kolm tunnust, mis kirjeldavad teksti kompositsiooni, on lihtsusega nõrgalt seotud ( $r = 0,182$ ;  $r = 0,042$ ;  $r = 0,228$ ).

Siinkohal tuleb märkida, et J. Mikk, kes peab lihtsust ja mõistetavust sisuliselt samaväärseteks terminiteks [Mikk, 1980, lk. 74], esitab mõistetava kirjaliku teksti reeglid, mis hõlmavad nii sõnavara, lauseehitust kui ka teksti ülesehitust. Samuti on retoorika üldteoorias pööratud kõne kompositsioonile suurt tähelepanu. Seepärast peame otstarbekaks jätta skaalasse kompositsioonilased tühjad küsimused ja täpsustada edaspidiste mõistetavustreeningute käigus suulise teksti ülesehituse mõju tema mõistetavusele.

Eelkirjeldatut kokku võttes võime väita, et on loodud mõistetavustreeningul kasutatav skaalavariant, kuna:

1) üksikud mõistetavusfaktorid on sisulises kooskõlas retoorika üldseisukohtadega;

2) skaala üksiktunnused kirjeldavad faktoreid, millesse nad kuuluvad;

3) senises treeningupraktikas on osalejad niisugust mõistetavuskäsitlust aktsepteerinud.

Mõistetavusskaala alusel on võimalik arendada suulise kõne sisukust, emotsionaalsust, lihtsust ja tihedust. Arendamise meetodiks on meie poolt välja töötatud mõistetavuse kahepäevane treeninguprogramm, kus mikroloengute, näidiskõnede analüüsi ja spetsiaalsete harjutuste abil arendatakse treeningul osalejate kõne mõistetavust.

## KIRJANDUS

- Backlund, P.M. Recommendations for Assessing Speaking and Listening Skills // Communication Education. Jan. 1982. Vol. 31, P. 9 – 17.
- Braden, W.W. Teaching Delivery // Speech Methods and Resources / Ed. W.W. Braden. N.Y.: Harper & Ron, 1972. P. 305 – 320.
- Farrell, T.B. Reason and Rhetorical Practise: The Inventional Agents of Chaim Perelman // Practical Reasoning in Human Affairs, 1986, P. 259 – 286.
- Ernst, O. Reden müssen, Reden können. Berlin: Verlag die Wirtschaft, 1985. 144 S.
- Jensen, J.V. Perspectives on oral communication. Boston: Holbrook Press, 1970. 174 P.
- Mikk, J. Teksti mõistmine. Tallinn: Valgus, 1980. 136 lk.
- Richter, G. Rhetorische Wirkungsforschung: Theoretische und methodische Aspekte. Leipzig, 1978. 188 S.
- Гликман Л.З. Беседы с начинающими лекторами. М.: Знание, 1985. 111 с.
- Ножин Е.А. Мастерство устного выступления. М.: Политиздат, 1989. 255 с.

## Käsitkirjalised allikad

- Saarm, H. Suulise kõne mõistetavuse hindamine: Diplomitöö. Tartu, 1987. (Käsitkiri TÜ psühholoogia kateedris.)
- Trainingsprogramm zur Verbesserung kommunikativer Fähigkeiten. Teil I. Lehrbrief "Verständlichkeit". Manuskript. Jena, Bauakademie der DDR, 1986. 31 S.

Praktilise kasutamise käigus valminud skaalavariant  
ja selle üksiktunnuste seos faktoritega

Faktor	Tunnusepaar		Korre- latsioon
Sisukus- -sisutus	Palju olulist infot	Palju ebaolulist infot	0,647
	Iga sõna vajalik	Sisaldab tarbetuid sõnu	0,607
	Piirdub vajaliku teabega	Sisaldab tarbetut teavet	0,532
	Eesmärgipärane	Puudub kindel eesmärk	0,500
	Asjatundlikkus	Asjatundmatus	0,477
	Sisurikas	Sisuvaene	0,710
Emotsio- naalsus- -tuimus	Tundeküllane	Tundetu	0,904
	Huvitav sõnastus	Igav sõnastus	0,695
	Kujundlik	Kujundivaene	0,848
	Isikupärane väljenduslaad	Isikupäratu väljenduslaad	0,715
	Ilmekas	Ilmetu	0,876
	Vaheldusrikas	Ühetooniline	0,815
	Huvi tekitav	Ükskõikseks jättev	0,730
Lihtsus- -tarbetu keerukus	Arusaadavad sõnad	Arusaamatud sõnad	0,443
	Lihtsad laused	Keerukad laused	0,473
	Teksti liigendatus	Teksti liigendamatus	0,182*
	Oluline ja ebaoluline eristatud	Oluline ja ebaoluline eristamata	0,042*
	Mõtete loogiline seostatus	Mõtete loogiline seostamatus	0,228*
Tihedus- -hõredus	Laiavalguv	Kokkusurutud	0,583
	Liiga pikk	Lüga lühike	0,292*
	Pikad laused	Lühikesed laused	0,407
	Vohav	Tihe	0,544

\* - Ei ole statistiliselt olulised.

## О РАЗРАБОТКЕ ШКАЛЫ ПОНЯТНОСТИ ЭСТОНСКОЙ УСТНОЙ РЕЧИ

Т. Лехтсаар

Резюме

Статья знакомит с различными подходами к речевым навыкам. Представляются исходные установки к исследованию понятности эстонской устной речи. Описывается процесс создания шкалы понятности речи: знакомят с первичной адаптацией шкалы понятности немецкой устной речи к эстонскому языку, с обработкой ее в процессе тренингов понятности устной речи и представляются результаты проверки валидности шкалы. В конце статьи дается оценка возможностям использования шкалы в тренингах понятности устной речи.

## THE COMPREHENSIBILITY SCALE OF ESTONIAN ORAL SPEECH

T. Lehtsaar

Summary

The paper discusses the principles for the comprehensibility study of oral speech. It deals with the problem of the scale of speech comprehensibility, the elaboration of the scale at comprehensibility training sessions, and the results of the validity test of the scale. The ways of applying the scale are described.